

PROFESÖR Dr. WALTER WRIGHT

Zeki Velidi Togan

15-16 Mayıs gecesinde (1949) füc'eten vefât eden eski Robert College müdürü Walter Livingston Wright 1943 ten beri vatani olan Amerika'nın Princeton Üniversitesinde Yakın Şark tarihi profesörü idi. Yakın Şark tarihine ve dilimize vâkıf bulunan ve ciddi bir sûrette çalışan, Amerika-Türkiye dostluk münasebâtının hayâtî kıymetini vatandaşlarına candan bir alâka ile, ısrarla anlatan, bu münâsebetleri etraflı bir ilmî işbirliği ile tarsin etmenin yollarını arayan nâdir bir âlimdi. Robert College'de müdür bulunduğu zaman kendisiyle merhum Şerefeddin Yaltkaya'nın evinde tanışmıştım. Son harp esnasında bâzı ilmî mes'eleler dolayısıyla başlayan mükâtebe ve temaslarımız, nihayet birlikte eserler neşri teşebbüsü ile sıklaştı. Kendisi Prof. A. Toynbee ile konuşmaları neticesinde benim *Türkistanın Yakın tarihi* kitabımın İngilizce olarak neşri işiyle meşgul oldu. Bu husûsta son mektubunu vefât ettiği 15. mayıs günü yazmıştı. Müteveffa âlim ölümünden ancak bir kaç saat önce yazdığı bu mektubunda kitabın tercüme ve neşri yolunda kendinden başka daha kimlerin meşgul olacağını bildirmiş, gerek bu iş için, gerek diğer yayın plânlarının son bahara kadar alacağı safha hakkında tahminlerde bulunmuş, Amerikada Şark'a âid tetkikat işlerini yürütmenin ağırlığından şikâyet etmiş, hesap ve plânlarında kendisinin realit olması lâzım geldiğini, fakat sabır ve metânetle mesâisine devam edeceğini anlatmıştı. O, «message» diye adlandırdığı bu uzun mektubunu, istikbâle âid ümidlerini izhârla ve «geçen yaz aylarında sizinle kararlaştırdığımız müşterek iş plânlarımızın tahakkuku ümidiyle huzûr içinde bulunmaktayım» diye bitirmişti. Bu planlar, Avrupa ve Asya memleketleri kütüphânelerinde, Yakın ve Orta Asya tarihine âid yazma kaynakların mikrofilimlerini Princet-n'da toplamak ve İstanbul kütüphânelerindeki ana kaynaklardan neşirleri

büyük masraf isteyen bir kaçının Amerika'da neşri idi. Bunların başında da Topkapı-Sarayındaki İlhanlı ve Temürlü minyatür albüm'leri ve Hâfız Abru'nun *Tarih ve Coğrafya'sı* gelmekte idi. İşte bu geniş planları taşıyan Wright, bu sene İstanbul'u ziyaret eden halefi Dr. L. Thomas'ın anlattığına göre 15. Mayıs akşamı uykuda iken birden sönmüştür.

Dr. Wright'ın neşriyatı henüz pek fazla değildi; vefatında ancak 49 yaşında olan bu âlimin ilmî eserleri asıl bundan sonra çoğalacaktı. O, «1831 senesine kadar Amerika-Türkiye münasebeti» mevzu'u üzerine yazdığı ilk eserini¹ daha neşretmemişti. Türkiye ve İran'ın yakın tarihi ve bugünkü vaziyetine dâir hazırlamış olduğu eseri de vefatı dolayısıyla çıkamadı. O, Princeton Üniversitesi'ndeki diğer şarkçı arkadaşları ile birlikte «Princeton Şark metinleri» (Princeton Oriental Texts) serisini neşre başlamış, bunun ilk cildi olarak bu üniversitenin sami diller ve arabiyat profesörü Filip Hitti (hristiyan arap âlimi) tarafından hazırlanan Usâma b. Munqid'in *Kitâb al-İtibâr* nâm eseri, ikinci cildi olarak ta Dr. Wright'ın hazırladığı «Osmanlıların devlet idâre bilimleri» (*Ottoman Statecraft*, 1935) çıkmıştır. Dr. Wright'ın 1928-30 senelerinden beri üzerinde çalıştığı bu eser Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nasâ' ih-u 'l-vuzera ve 'l-umera* nâm eserinin edisyon kritiği, tercüme ve tahlilinden ibârettir. Wright, bu eseri İstanbulda Es'ad Efendi (Süleymaniye), Paris Millî ve Berlin Devlet kütüphanelerinde Macar Ulûm Akademisinde ve Leningrad Şark Enstitüsünde mevcûd nüshaları karşılaştırarak ihyâ etmiştir. Büyük islâm mütefek-kiri İbn Haldun'un devlet nazariyelerini ve Amerika'lı mütefekkir Benjamin Davis Shreve'in fikirlerini iyice benimsemiş olan Wright, Osmanlı devletinin, Kanûnî Süleyman devrinden sonra gerilemeğe başlamasının Osmanlı müelliflerini ne gibi düşüncelere sevkettiği mes'elesiyle meşgul olmuş, Osmanlı ricâlinden *Âsafnâme* müellifi Lûtfî Paşa, *Uşûl-ü 'l-îkâm fî nizâmi 'l-'alem* müellifi Hasan Kâfi Akhisarî, meşhur *Risâle* sahibi Koçi Bey, yine onun muâssırı olup o tipte bir eser yazan meçhûl bir Osmanlı müellifi ve Kâtip Çelebi gibi devletin mukadderatını düşünerek ıslâhât fikirleri ileri süren zevâtın eserlerini ciddî olarak ve tenkiydî surette tetkikiy etmiş ve bunların arasında kendisi defterdar olup devletin mâlî

¹ *American Relations with Turkey to 1831.*

ve iktisâdî hayatını yakından öğrenen ve bunu *Zübdet ül-vakayî* nâm eserinde aksettiren Sarı Mehmed Paşa'nın devlet idâre işle-rinde rehber olabilecek nasihat kitabı sıfatıyla yazdığı eseri üze-

Profesör Dr. Walter Wright
(İstanbul Robert College müdürü iken)

rinde durmaya karar vermiştir. Wright bu kitabın siyâsî, mâlî ve iktisâdî bahislerini iyice kavramış ve aydınlatmıştır. Osmanlı teşkilâtı ve iktisâdiyatına âid tekmil edebiyat bu eserde gösterilmiş, timar ye zeamet mâlî mes'eeler, muhtelif ıstılahlar haşiyelerde

izlen edilmiş, bu sâyede Sarı Mehmet Paşa'nın 135 sayfa tutan eserinin bu neşri metod bakımından Osmanlı tarihine dâir bir tetkik modeli şeklini almıştır. Bu cihetten biz de eserin metod bakımından numûne teşkil ettiğini eserlerimizde zikrettik (*Tarihte Usul*, s. 110; *Umumî Türk tarihine giriş*, s. 471). Wright'ın bu eseri, bu bakımdan dilimize çevrilerek bir daha neşredilmeğe lâyıktır.

Dr. Wright'ın aktüel meseleleri tarihçi sıfatıyla aydınlatarak yazdığı iki küçük eserini de zikretmeliyim. Bunlardan biri 1947 de neşrettiği *Mütenakız Harici Siyâsetler* nâm 14 sayfalık makalesidir.² Bu yazısında Wright Amerika Müttehidesinin Yakın Şark siyâsetindeki tezadları, son asır zarfında Orta Şark'a karşı alâka gösterilmemesini ma'nâsız delillerle anlatmıştır. Ona göre, Amerika Kırım harbinden beri Türkiye ile garp milletleri arasında geçen hâdiselere karşı yakın bir ilgi göstermiş olsa idi, cihan siyâsi hayatı barm-başka bir şekil arzemiş olurdu. Son zaman hâdiselerini tahlil ederken Wright, Türk inkilâbını, İran'da ve Afganistan'daki siyâsi inkişâfları, Sovyetlerin Yakın Şark'taki siyâsetlerini, aynı Yakın Şark'ta, Siyonist Yahudi siyâsetini ve İsrail devleti kurmak planları karşısında Arapların vaziyetini, bu vaziyette Amerika'nın ne yapması icâbetliğini anlatmıştır. Wright'a göre Amerika'nın millî menfaati, ihtirasları bu menfaatlere aykırı olan kuvvetlerle mücâdele mecbûriyetinde kalan İslâm Âlemi, bilhassa Türkiye yanında yer almaktır. Siyonistlerin faaliyeti dolayısıyla diyor ki, «Siyonizmin menfi tarafı onun çok sokulgan olmasıdır, ki bir taz-yik gurubu olan bunlar Birleşik Amerika'yı millî menfaatına aykırı bir siyâsete sevk etmiştir. Bu yüzden siyâsetimiz Araplarınkine aykırı ve onların istikbâlini baltalayıcıdır. Siyonist menâfii Amerika milletinin umûmî menâfiine üstün tutulmamalıdır. Amerika'yı Orta Şark'la kendi menafii bakımından ilgilenmekten alıkoyan şerâit artık mevcûd değildir. «Biz Yakın Şark'ta ahalinin ve bizim menâfiimize uygun siyâset takib edersek bunda muvaffak olmanın bütün imkânlarına mâlik bulunmaktayız, yalnız Siyonizm siyâsetini tutmamız millî menâfiimizi siyâsetimize temel etmeğe engel oluyor. Bizim siyâsi rehberlerimiz adetâ bu akalliyet gurubu tarafından sarhoş edilmişlerdir. Onların menfaatini, milletin menfaatini»

² *Contradictory foreign policies* (The Virginia Quarterly Review. XXIV), 1947. s. 179-192

ne tercih ederler. Bir gün bu keyfiyet Cumhurreisimiz, Kongre, gazeteciler, hatta halk tarafından anlaşılacaktır, o vakit hükümetimiz de Yakın Şark'ta millî menâfiimize uygun siyâset takibine başlayacaktır.»

Dr. Wright'ın diğer bir eseri, *Türkiyeye âid hakikatler* adıyla 1948 de neşrettiği makalesidir.³ Mütevaffa bana bu eserini yeni Türkiye ve yeni İran hakkında hazırladığı eserinin Türkiye'ye âid kısmının hülâsasından ibâret olduğunu söylemişti. Wright'ın vefatı dolayısıyla neşrolunmadan kaldığını zikrettiğim Amerikan dış siyâseti meselelerine tahsis edilen bir mecmuada çıkan bu yazısında, Dr. Wright, Türkiye'nin Sovyetler tarafından tazyik altında bulunduğunu, bugünkü Türkiye'nin 50 sene önceki Lord Salisbury zamanı Türkiye'si demek olmadığını, bu memlekette devlet sermayedarlığı sistemi tatbik edildiğini, kapitülasyonların kaldırılması, mahalli sanayiın himâyesinin müsbet neticelerini, maden, ziraat, iskân ve nüfus siyâsetlerini, demokrasi yoluna girildiğini, ve bu sahada son senelerde mühim inkişâflar olduğunu, Türkiye'nin dış siyâset sahasında sağlam bir mevki işgal ettiğini, Amerika'nın Türkiye'ye karşı dostluk siyâsetinin çok müsbet neticeler vereceğini, kültür hayatımızı, din, dil vesâire meselelerini kimsenin hatırını düşünmiyerek, fakat memleketimize karşı derin sevgisini her yerde belirterek anlatmıştır. Wright yeri gelince bizi iğnelemekten de geri kalmamış, bir zaman tatbik sahasında tutulan tek parti rejiminden, hukuk, öğretim, sarf, dil ve tarih sahalarındaki hareketlerin muhtelif cephelerinden, hattâ son harpte alınan bazı mâlî kararlardan hayrhah bir tenkid lisanile bahsetmekten geri durmamıştır.

Dr. Wright 1948 de İstanbul'a geldiğinde, «Neye Üniversite-nizde Garp tarihi okutuyorsunuz, bunu ilim olarak öğrenmek Türk milletinde Garba karşı hayranlık yerine şuurlu bir tenkiyidin yerleşmesine yol açardı ve milletiniz Ziyâ Paşa felsefesinden kurtulurdu» demişti. Bu «Ziya Paşa felsefesi» Dr. Wright'ın *Ottoman Statecraft* kitabının başına «moto» olarak yazdığı «Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm, dolaştım Mülk-i İslâmı bütün virâneler gördüm» beytinin ifâde ettiği mantalitedir. O, bir samimî dost sıfatıyla, milletimizde Garba karşı ma'nâsız ve körletici bir

³ *Truths about Turkey* (Foreign Affairs. January 1948)

hayranlık zihniyeti yerine, Garplıları da kendisine denk gören, onun tarihini ve kültürünü tenkiydî bir surette öğrenebilen şuurlu bir câmia zihniyetinin yerleşmesini, dünya medenî hayatına faal ve müteşebbis olarak iltihak etmemizi istemiştir. Dr. Walter Wright'ı kaybetmemizin en acı ve telâfisi cidden pek güç tarafı da işte buradadır.